

Al-Qaida etter Afghanistan

Av Thomas Hegghammer, Forsvarets forskningsinstitutt

Siden terrorangrepene 11. september 2001 har verdens største militærmakt og alle verdens sikkerhetstjenester hatt ett mål for øyet; å uskadeliggjøre terrorgruppen al-Qaida. Fremdeles er mange spørsmål ubesvart. Hva er status for al-Qaida i dag? Hva vet vi om denne organisasjonen i dag som vi ikke visste for ett år siden? Hva vil skje med al-Qaida nå som den har mistet sine treningsleirer i Afghanistan?

Forsvarets forskningsinstitutt har forsket på terrorisme siden 1999, og denne artikkelen er basert på studier gjort innenfor rammene av forskningsprosjektet TERRA (Terrorisme og asymmetrisk krigføring).

HVA ER AL-QAIDA?

Al-Qaida har fått en nesten mytisk status etter sine spektakulære terroraksjoner, og jakten på Osama bin Laden og hans «usynlige terrorceller» omtales i media praktisk talt hver eneste dag. På tross av dette hersker det mye usikkerhet og forvirring om hva al-Qaida egentlig er.

Det er et problem at beskrivelser av al-Qaida har hatt en tendens til falle i en av to kategorier: den *personfokuserte*, som likestiller al-Qaida med personen Osama bin Laden, og den *svært diffuse*, som fremstiller al-Qaida som et allestedsnærværende og usynlig nettverk av terrorister som kan slå til med enorm kraft når som helst. Det har med andre ord vært en prekær mangel på nyanserte analyser av al-Qaidas organisasjonsstruktur og atferdsmønster. En viktig konsekvens av dette er at begrepene *organisasjon* og *nettverk* ofte blandes sammen, samt at det har gått innflasjon i begrepet «å ha tilknytning til» al-Qaida.

Det er viktig å skille mellom organisasjonen al-Qaida som inntil nylig befant seg rent fysisk i Afghanistan, og nettverket av radikale islamister som er spredt rundt om i verden. Førstnevnte er hierarkisk oppbygd med klare kommandostrukturer og kontinuitet i medlemsmassen. Sistnevnte består av individer og grupper uten formell tilknytning til eller forpliktelser overfor hverandre, og som ofte opererer på eget

initiativ og innenfor lokale ideologiske og taktiske rammer. Noen kjemper som geriljasoldater i konfliktområder (f. eks. Tsjetsjenia og Kashmir), andre tilhører opposisjonelle undergrunnsbevegelser i muslimske land, mens andre igjen utgjør såkalte «celler» i vesten. Det som gjør at disse kan kalles et «al-Qaida-nettverk», er at de har alle på et eller annet tidspunkt vært i kontakt med kjerneorganisasjonen, oftest som rekrutter ved organisasjonens treningsleirer.

Fenomenet al-Qaida kan således sammenliknes med en utdanningsinstitusjon. Organisasjonen drev selve institusjonen, la til rette undervisningen, og tok det ideologiske veivalget. Dette «universitetet» produserte *alumni* som reiste ut i verden og nå lever sine egne liv, mens de deltar i andre organisasjoner og starter egne prosjekter, uavhengig av hva som foregår på universitetet. Disse individene har en sterk lojalitet overfor andre tidligere «studenter», samt overfor universitetets idealer, og noen av dem vil under visse omstendigheter ha direkte kontakt med og utføre oppdrag for universitetets ledelse.

Sammen utgjør nettverket og organisasjonen al-Qaida det som blant organisasjonsteoretikere kalles «SPIN» (*Segmented, Polycentric, Ideologically Integrated Network*). SPIN-strukturerte terrorgrupper er svært vanskelige å bekjempe, av flere grunner. For det første er

de operasjonelt sett noe mindre hierarkiske enn «tradisjonelle» terrorgrupper og er således mindre sårbare for bortfall av nøkkelpersonell. For det andre har de ofte et lavere behov for å opprettholde formell kommunikasjon, noe som gir dem en større geografisk rekkevidde samt en lavere synlighet i de samfunn hvor de ønsker å operere. For det tredje er de mellommenneskelige og ideologiske båndene mellom medlemmene som regel så sterke at organisasjonen er vanskelig å infiltrere. Det som gjør al-Qaida spesielt farlig som SPIN-nettverk er at graden av ideologisk og sosial samkjøring er ekstremt høy, samtidig som innholdet i det ideologiske budskapet er særdeles voldsfokusert.

Ideologisk sett representerer al-Qaida et amalgam av to svært radikale retninger innen politisk sunni-islam, med opphav i henholdsvis Egypt og Saudi-Arabia. Den første retningen kalles ofte *jihadisme*, fordi den regner offensiv *jihad* (hellig krig) som en individuell plikt for alle muslimer. Jihadister er politisk-religiøse revolusjonære som søker å etablere islamsk styre gjennom bruk av vold mot regimer de anser som vantro. Den andre retningen, som kalles *salafisme* (også *neo-wahhabisme*), representerer en kompromissløs og puritansk bevegelse som søker en ren form for islam gjennom en bokstavtro tolkning av de religiøse skrifter. Hos al-Qaida ble disse retningene blandet til det vi kaller salafi-jihadisme, hvor en trygt kan si at helheten er større (les: farligere) en summen av de enkelte deler. For det første har salafi-jihadistene, i motsetning til de fleste andre islamist-bevegelser, et *globalt* fokus for sin militære kamp. For det andre mangler de et nasjonalstatlig politisk eller sosialt prosjekt og ser på *jihad* mer eller mindre som et mål i seg selv, på veien mot det mer abstrakte målet om en forent islamsk verden styrt av guds lov. For det tredje appellerer de i sin rekruttering til *individet* fremfor den nasjonale eller regionale lojalitetsfølelsen; Jihad dyrkes som den beste og reneeste måte å tjene Gud på, og martyriet blir følgelig desto mer meningsfylt for gruppens medlemmer.

Ideologi alene er imidlertid ikke nok for å forstå gruppens atferdsmønster; alle terrorgrupper må nemlig også sees i en politisk kontekst. Al-Qaida (arabisk for «basen») ble opprettet i 1988 som et

rekrutteringsorgan for *mujahedin*-geriljaens kamp mot Sovjetunionen. Sistnevntes tilbaketrekning fra Afghanistan ble oppfattet og framstilt som en stor seier for Islam over «de vantro», og al-Qaida ønsket derfor å utnytte det de oppfattet som et strategisk momentum til å kjempe mot andre «fiender av islam». Det amerikanske militære nærværet i Saudi-Arabia etter Golfkrigen ble oppfattet av Osama bin Laden og andre som en okkupasjon av islams hellige steder og som et angrep på muslimer. Selv om al-Qaidas operasjoner alltid har hatt en internasjonal rekkevidde, synes imidlertid gruppens retorikk på slutten av 1990-tallet å være noe mindre fokusert på den nasjonale og regionale motstandskampen og noe mer opptatt av den globale konfrontasjonen med USA og vesten. Politisk sett har al-Qaida i dag derfor mer til felles med anti-imperialistiske bevegelser enn med «tradisjonelle» revolusjonære eller frigjøringsfokusede islamske grupper.

Det er interessant å merke seg at Osama bin Ladens retorikk framstår som mer politisk enn religiøs, og at al-Qaida bruker overraskende dagsaktuelle politiske, økonomiske og militærstrategiske argumenter i sine kommuniker. Noe av bin Ladens appell ligger nettopp i det faktum at hans politiske argumentasjon faktisk ikke er så radikal og hinsides «normal» politisk tenking som det man finner hos en del andre terrorgrupper. Videre er det verdt å merke seg at al-Qaidas fokus på den ytre foran den indre fienden har hatt en samlende effekt på en islamistbevegelse som ofte har vært splittet i synet på bruk av vold mot andre muslimer.

HVA ER NYTT SIDEN 11. SEPTEMBER?

De USA-ledede militære operasjonene i Afghanistan var ment som noe langt mer enn en symbolsk gjengjeldelsesaksjon. Målet var å ta fra al-Qaida dets *de facto* kontroll over deler av afghansk territorium, uskadeliggjøre treningsleirene, og om mulig ta hånd om sentrale lederskikkelser. USAs strategi var basert på forutsetningen om at det var tilgangen til friområder som var hovedkilden til al-Qaidas styrke som terrorgruppe. Det er stor grunn til å tro at den ideologiske integreringsprosessen i et SPIN-nettverk er

avhengig av et fysisk møtested, og al-Qaidas base i Afghanistan ville således kunne ha fungert som en generator for lojalitet og ideologisk samkjøring. I tillegg antok man at disse treningsleirene hadde bidratt til å fostre en særegen voldskultur, samt til å heve den militærtekniske kompetansen hos de enkelte rekruttene.

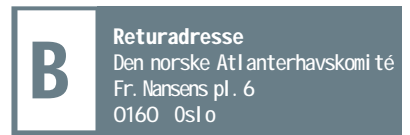
Disse vurderingene har i stor grad blitt bekreftet av funn fra forlatte al-Qaida-hus og -leirer i Afghanistan. Man har funnet store mengder dokumenter som vitner om omfattende teoretiske og praktiske opplæringsprogram. Pensum og pedagogiske fremstillinger har vært standardisert, på tross av at undervisningen har foregått på minst fire forskjellige språk og på mange forskjellige steder rundt i Afghanistan. Rekrutter hadde egne karakterbøker som var tydelig innrettet for å gi individuell oppfølging og således skape et meritokratisk utdanningssystem. Etter en grunnleggende militær utdanning fikk dyktige kandidater mulighet til å spesialisere seg innenfor for eksempel sabotasje eller sprengningsteknikk. Bare et lite antall av de aller beste fikk opplæring i det vi kan kalle terrorismeteknikker. De to aller viktigste egenskapene organisasjonen så etter hos sine rekrutter var for det første styrke i den religiøse troen, og for det andre evnen til å forholde seg rolig i ekstremt stressede situasjoner.

Materialet fra Afghanistan har også belyst to andre aspekter ved al-Qaida. For det første har man funnet indikasjoner på at organisasjonen hadde et omfattende etterretningsapparat. De var godt orienterte i det globale mediabildet og utstedte ukentlige nyhetsbrev til alle treningsleirene. De hadde omfattende arkiver med soldathåndbøker fra ulike land og detaljerte våpenspesifikasjoner, og de førte databaser over sine kontakter. For det andre er det på det rene at al-Qaida har forsøkt å anskaffe og utvikle ikke-konvensjonelle midler. Det har blitt funnet beskrivelser av metoder for fremstilling av kjemiske og biologiske midler, samt indikasjoner på at organisasjonen drev eksperimenter på dyr med enkle kjemiske substanser. Etterforskningen viser imidlertid ingen tegn til at al-Qaida var i besittelse av B- eller C-stridsmidler. Det man ikke har funnet så mye av i Afghanistan, er detaljert informasjon om selve organisasjons-

strukturen. Man vet fortsatt relativt lite om kommandostrukturene og om rollefordelingen i lederskapet. Enkelte skikkelser er forholdsvis godt kjent i vestlige etterretningsmiljøer, mens andre har man verken navn eller bilde på. Lederskapet er etter all sannsynlighet noe svekket etter at flere av de antatt øverste lederne er uskadeliggjort. Noen er omkommet i kamper og bomberaid i Afghanistan, blant annet al-Qaidas øverste militære rådgiver Mohamed Atef. I tillegg har allierte styrker arrestert en rekke sentrale skikkelser, blant annet Abu Zubaida, sjefen for gruppens operasjoner. Jakten på Osama bin Laden og Ayman al-Zawahiri, henholdsvis nr 1 og 2 i organisasjonen, pågår derimot fortsatt. I tillegg til de militære operasjonene mot «sentraladministrasjonen» i Afghanistan, har det også skjedd viktige ting i jakten på nettverket al-Qaida. Økt internasjonalt etterretningssamarbeid kombinert med opplysninger fra al-Qaidas egne personalarkiver har ført til en rekke arrestasjoner over hele verden. Noen av de antatt mest sentrale «cellene» man har avdekket har hatt tilholdssted i Italia, Spania, Tyskland, Marokko og Singapore, og i disse landene har man også avverget større aksjoner under planlegging. Det har også blitt satt i verk en lang rekke mindre synlige tiltak verden over som har vært med på innskrenke al-Qaida-cellers muligheter til å koordinere aksjoner, selv om dette naturligvis har langt mindre målbare resultater. Det har sannsynligvis blitt noe vanskeligere for organisasjonen å flytte penger, informasjon og personell over landegrensene.

HVOR FARLIG ER AL-QAIDA I DAG?

Selv om den sentrale al-Qaida-administrasjonen er midlertidig satt ut av spill, og nettverket har et noe innskrenket handlingsrom, er det fortsatt mange ubesvarte spørsmål knyttet til faren for nye store angrep i USA og Europa. Det finnes flere grunner til denne usikkerheten. For det første er al-Qaida særdeles uforutsigbar i sin målutvelgelse. For eksempel har gruppens tre siste store aksjoner vært utført henholdsvis på land, på sjø og fra luften, og denne bredden i aksjonsformer gjør al-Qaida mindre forutsigbar enn andre terrorgrupper. For det andre gjennomfører al-Qaida hovedsakelig få og store ak-

Returadresse
Den norske Atlanterhavskomite
Fr. Nansens pl. 6
0160 Oslo

sjoner. Dette langsiktige perspektivet gjør at transaksjons- og kommunikasjons-tettheten blir svært lav, og planleggingsprosessen desto vanskeligere å spore. For det tredje kan mye av vår kunnskap om hvordan al-Qaida-celler planlegger og forbereder sine aksjoner være utdatert. En viktig del av denne kunnskapen stammer nemlig fra etterforskningen av hendelser som fant sted mellom 1998 og 2000, mens vi vet at al-Qaida er en relativt ung organisasjon og i stadig utvikling. For det fjerde har al-Qaida særegent gode metoder og strategier for å operere anonymt og ubemerket. Mange av medlemmene har flere pass med dertilhørende falske identiteter. De er ofte velutdannede og språkkyndige, og de skjuler sin religiøse overbevisning blant annet ved å unngå moskeer. De har god kunnskap om etterretningsmetoder og er derfor uhyre forsiktige mht bruk av telefon og Internett. Sist, men ikke minst er det grunn til å tro at faren for store al-Qaida-aksjoner på kort sikt er uavhengig av hva som skjer i Afghanistan, ettersom operative celler kan ha blitt opprettet i vestlige land for lenge siden. I tillegg vil faren for mindre angrep fortsatt være til stede, ettersom elementer med noe løsere tilknytning til organisasjonen vil kunne motiveres til spontane og noe mer hyppige aksjoner.

HVA VIL SKJE MED AL-QAIDA?

Ingen organisasjoner dør momentant, selv under ekstremt press. Hva som vil skje med al-Qaida i fremtiden er derfor vanskelig å forutsi, men vi kan foreslå tre mulige scenarier. Dersom basene i Afghanistan viser seg å være mindre viktige for al-Qaidas koherens enn vi tror, vil en kunne se for seg et scenario hvor organisasjonen og nettverket opprettholdes ved hjelp av innovative kommunikasjonsmetoder, et

mobilt og anonymt lederskap, samt et sterkt fiendebilde. I et alternativt scenario vil lederskikkelser fra al-Qaida simpelt hen flytte organisasjonen til et nytt fristed. En slik ny base vil nødvendigvis måtte være mindre og mer diskret enn den som var i Afghanistan, og organisasjonens kapasitet vil dermed reduseres noe. I det som etter vår vurdering er det mest sannsynlige scenariet vil al-Qaida opphøre som SPIN-struktur og splittes opp til et segmentert og polysentrisk, men lite ideologisk integrert nettverk. På lengre sikt vil mangelen på personlig kontakt og ideologisk samkjøring føre til at det oppstår interessekonflikter, regionale forskjeller og doktrinmessige splittelser. Mens organisasjoner dør sakte, er ideologier enda mer seiglivet. Uavhengig av hva som skjer med organisasjonen al-Qaida, er det grunn til å tro at salafi-jihadismen vil kunne videreføres av nye, og om mulig enda mer radikale grupper. Dersom Osama bin Laden skulle omkomme eller være omkommet, vil han etter all sannsynlighet bli fremstilt og dyrket som en martyr; dette vil gi et stimulus med uante konsekvenser til islamistbevegelser verden over.

Den viktigste lærdommen fra kampen mot al-Qaida er at tilgang til et fristed kan øke en terrororganisasjons kapasiteter dramatisk. En amerikansk forsker har uttalt at «før al-Qaida kapret fly, kapret de stater», og dette bør gjøre oss ekstra oppmerksomme på svake eller kollapsede regimer, hvor enn de måtte være i verden. Afghanistan var et «glemt» land før al-Qaida nådde nyhetsoverskriftene. Å bidra til utvikling og stabilitet i glemte land er derfor ikke bare et altruistisk prosjekt – det kan vise seg å være avgjørende for vår egen sikkerhet.

Om Kortinfo fra DNAK

I denne publikasjonsserien utgir DNAK tekster for å fange opp aktuelle temaer i en kortfattet form. Hovedvekten av temaene vil ligge på forsvars- og utenrikspolitikk i det atlantiske området. Serien ble startet juni 2001.

Redaktør: Kjetil Sørli
ISSN: 1502-6361

